Forgách Veronika:

Vitatható múlt, bizonytalan jövő. Az atomsorompó-rendszer kihívásai

„Öt atomhatalom, - ez öttel több, mint amennyire szükség volna" – írta 37 évvel ezelőtt Alva Myrdal, a svéd leszerelési küldöttség vezetője.

Bevezetés

A második világháború és az azt követő hidegháborús rendszer nyilvánvalóvá tette, hogy amíg akár egyetlen államnak is lesz atomfegyvere, mindig lesz egy másik, amelyik szintén rendelkezni akar vele. Ez a felismerés vezetett 1968-ban az atomsorompó-szerződés létrejöttéhez, amelynek fő célkitűzése a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozása volt.

Az aláíró atomhatalmak kötelezték magukat, hogy sem közvetlenül, sem közvetve nem adnak át senkinek atomfegyvert, nem adják át az atomfegyverek fölötti ellenőrzést, nem segítenek, nem ösztönöznek egyetlen atomfegyverrel nem rendelkező államot sem atomfegyver előállítására vagy megszerzésére. Az atomfegyverrel nem rendelkező csatlakozó államok vállalták, hogy nem fogadnak el másoktól, nem állítanak elő atomfegyvert, nem kérnek és nem fogadnak el semmiféle segítséget nukleáris fegyver előállításához.

A 37 évvel ezelőtt megkötött szerződésnek, a megszületésekor még hatékonynak bizonyuló rendszernek az évek során, és különösen a közelmúltban számos kihívással kell szembenéznie. És ez nem csupán és nem elsősorban az azóta eltelt hosszú idővel magyarázható. A villámgyors technikai fejlődést egyedüliként kiemelni a rendszer gyengülését okozó tényezők közül szintén leegyszerűsítés lenne.

Az atomfegyverek elterjedésének megakadályozásában egyébiránt jelentős sikereket elért non-proliferációs rendszer jelenlegi kihívásainak okai rendkívül összetettek. A mostani helyzet megértéséhez nagyon fontos tekintetbe venni a tagok eltérő atompotenciálját, az atomklub és az atomfegyverrel nem rendelkező államok közti feszültséget.

Ezenfelül azonban a terrorizmus elterjedésével járó fenyegetettség, az Amerikai Egyesült Államok sok szempontból vitatható erőteljes nemzetközi szerepvállalása és a hasadóanyagok szabályozására vonatkozó hiányosságok sem hagyhatók figyelmen kívül. A közelmúltban nagy figyelem övezte Észak Korea és Irán atomfegyver-kísérleteit. Ennek kapcsán azt is elengedhetetlen vizsgálni, hogy az atomsorompó-szerződés jelenlegi rendszere mennyire tudja hatékonyan kezelni a fentiekhez hasonló „renitens" államok okozta veszélyt, mennyire engedhető meg a rendszerből való kilépés. Végül a rendszerben nem részes, azonban atompotenciállal rendelkező országokkal való együttműködés szabályozása is kulcsfontosságú a rendszer aktuális kihívásainak sikeres megoldásához.

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy hogyan került az atomsorompó a jelenlegi kritikus helyzetbe, története során milyen főbb kihívásokkal kellett és kell ma szembenézni a tagállamoknak. Áttekintem a felülvizsgálati konferenciákat, különös tekintettel arra, hogy milyen próbálkozások, indítványok születtek a reformra vonatkozóan, és hogy ezek miért bizonyultak többnyire sikertelennek. Arra keresem a választ, hogy a számos, szignifikáns érdekellentét az érintettek között egyáltalán lehetővé tesz-e bármiféle előremozdulást a mostani helyzetből.

Alaposabb figyelemre érdemes az is, hogy nemzetközi terrorveszély, mint új kihívás vajon mennyiben jelent elegendő ösztönző erőt arra vonatkozóan, hogy a felek összehangolják érdekeiket és az együttműködés során egyfajta bizalom (talán naivitás ezt feltételezni) alakuljon ki köztük, amely alapján egy hatékony kollektív biztonsági rendszer szerveződhetne.

Fontos azt az aspektust is alaposabban megvizsgálni, hogy az atomfegyverrel rendelkező 5 részes állam, egyben a BT öt tagja, valamint a nukleáris arzenál meglétét vállaló (Pakisztán, India) az együttműködés javára hajlandó lesz-e a leszerelést napirendre tűzni. Érdekes kérdés, hogy kidolgozható-e egyfajta kollektív biztonsági rendszer a jelenlegi helyzetben, vagy továbbra is (és egyre inkább) a nemzeti kontroll marad a domináns ebben a kérdésben (is).

Az atomfegyverek elterjedése a világban

Az 1940-es években Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, a Szovjetunió és az Egyesült Államok egymással párhuzamosan folytattak kutatásokat nukleáris fegyverek kifejlesztésére; különösen az utóbbi három ország haladt nagy sebességgel a cél felé. Elsőként az USA ért célba, amikor a Manhattan-program[1] sikerének köszönhetően 1945. július 16-án az új-mexikói sivatagban, Alamogordo közelében felrobbantotta a világ elő atombombáját. Az amerikaiak voltak az egyetlenek, akik be is vetették a nukleáris fegyvert, 1945. augusztus 6-án Hirosimára, három nappal később pedig Nagaszakira dobtak atombombát, felgyorsítva ezzel Japán kapitulációját.

A második világháborút követően alakult ki a deklarált atomhatalmak kezdeti ötös klubja, amelyek azok alkotnak, melyek egyúttal az ENSZ Biztonsági Tanácsának vétójoggal rendelkező állandó tagjai (Ennek jelentőségére a későbbiek során még vissza fogok térni.): az USA mellett a Szovjetunió (később Oroszország), Nagy-Britannia, Franciaország, és Kína. Mindannyian végrehajtották a maguk atom-, majd hidrogénbomba kísérletét, megalapozták és feltöltötték arzenáljukat és létrehozták a nukleáris fegyverek elterjedését gátolni – és a kívül maradtak szerint klubjuk exkluzivitását megőrizni – hivatott atomsorompó-egyezményt, amelyhez közülük utoljára Kína és Franciaország csatlakozott 1992-ben.

Miközben az USA és Oroszország még mindig több ezer atomtöltettel rendelkezik, három társuk ennél jóval kisebb készletet tart birtokában: Franciaország: 350, Nagy-Britannia 200, Kína pedig mintegy 400 robbanófejet mondhat magáénak. Európában viszont nem csak „hazai" nukleáris fegyverek vannak: a SIPRI[2] adatai szerint az USA hat szövetséges ország – Belgium, Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, valamint Törökország – nyolc támaszpontján még 480 atombombát tart készenlétben.

A deklarált atomhatalmak sorába 1998-ba lépett India, amikor öt „felvállalt" katonai célú kísérletet hajtott végre a rádzsasztáni sivatagban 1974-ben elvégzett után, amelyet Újdelhi annak idején békés célúnak minősített[3]. Regionális riválisa mögött nem akart lemaradni Pakisztán sem, amely az 1970-es évek elején kezdett saját atomprogramjába, és röviddel India után, de ugyancsak 1998-ban hajtotta végre a maga kísérleti robbantását[4]. Iszlámábád emellett a nukleáris feketepiacon is főszerepet játszott, a tömegpusztító fegyverre áhítozó Líbiát, Észak-Koreát és Iránt is ellátta tervrajzokkal, tanácsokkal és alkatrésszel. Az említett három ország közül csak Líbia mondott le az atomambíciókról, miután előbb törekvései beismerésére, majd felszámolására kényszerült, amikor 2003. októberében amerikai és brit hadihajók feltartóztattak egy Dubaiból az észak-afrikai országba tartó német teherhajót, s fedélzetén –

[1] www.state.gov
[2] Stockholm International Peace Research Istitute – Stockholmi Nemzeközi Békekutató Intézet
[3] www.iaea.org
[4] A két kísérlet és kutatás egymás előtt ismeretes volt, a másik fél elismerte a rendszeresítéseket és sajátos elrettentő „béke egyensúly" jött létre a két hatalom között.

állítólag pakisztáni tervek alapján készült – fegyverminőségű urán előállításához használható centrifugákat találtak[5].

Helyébe azonban más országok léptek újabb nukleáris ambíciókkal. Irakban – akkor még az ország alelnökeként Szaddám Husszein indította el a 70-es évek elején a nukleárisfegyver-programot. Bagdad Franciaországtól jutott reaktorhoz, ám azt egy izraeli légicsapás 1981. júniusában lerombolta a fővároshoz közeli Osirak atomközpontban[6]. Husszein nem adta fel, és szakértők szerint[7] csupán egy-három évre volt egy működőképes atomfegyver kifejlesztésétől, amikor az 1991-es Öböl-háború során az amerikai inváziós csapatok, majd az ENSZ ellenőrei felfedezték a kísérletek nyomait. Az újabb, 2003-ban indított háború után azonban az amerikaiak, bármennyire keresték is, nem lelték nyomát annak, hogy Bagdad felélesztette volna atomprogramját.

A közel-keleten is létezik regionális rivális, amelyre hivatkozva igyekeznek indokolni a többiek is saját nukleáris törekvéseiket. Izraelben az atomprogramot még a zsidó állam első miniszterelnöke, David Ben Gurion kezdeményezte az 1950-es évek végén. A kutatások a Negev-sivatagban, a Dimona központban zajlottak, ahová Franciaország az 1956-os Szuezi válság után szállított plutónium előállítására képes reaktort. Az atomsorompó-szerződéstől távol maradó Izrael következetesen kétértelműen fogalmaz ugyan a szakértők által 100-200 robbanófejesre[8] becsült kapacitásával kapcsolatban, de a dimonai reaktornál technikusként dolgozó Mordehai Vanunu 1986-ban a The Sunday Times hasábjain leleplező információkkal szolgált az izraeli atomprogramról[9].

Egyetlen állam volt, amely készített atomfegyvereket, majd megsemmisítette arzenálját. Dél-Afrika 1993-ban ismerte el, hogy az ország a kontinensen nyomuló Szovjetuniótól tartva az 1970-es években nukleáris fejlesztésbe kezdett, ám az elkészült hat atomtöltetet a félkész hetedikkel együtt 1990-re megsemmisítette, majd egy évvel később csatlakozott az atomsorompó-szerződéshez[10].

A Szovjetunió felbomlása után átmenetileg több utódállam is kvázi-atomhatalommá vált, ám aztán ezekből a nukleáris fegyvereket visszaszállították Oroszországba. Kazahsztánból pedig nem csupán az 1410 [11] robbanófejet vitték el, de 2000. júliusára felszámolták a szemipalatyinszki kísérleti központot is.

Az alábbi ábra mutatja, hogy jelenleg mely országok rendelkeznek vagy rendelkeztek a múltban nukleáris fegyverzettel. Ez jól mutatja, hogy az atomsorompó-szerződés annyiban mindenképp elérte eredeti célkitűzését, hogy jelentősen visszaszorult az atomfegyverek előállításához szükséges technológiák elterjedése a világban. A rendszer sikerességét egyébként a 3. és 4. melléklet ábrái is jól illusztrálják.

[5] www.iaea.org
[6] HVG, 2004. február 14., p. 19.
[7] www.carnegieendowment.org
[8] www.iaea.org
[9] Ezért 18 évet ült börtönben, 2004-ben szabadult.
[10] www.iaea.org
[11] www.iaea.org

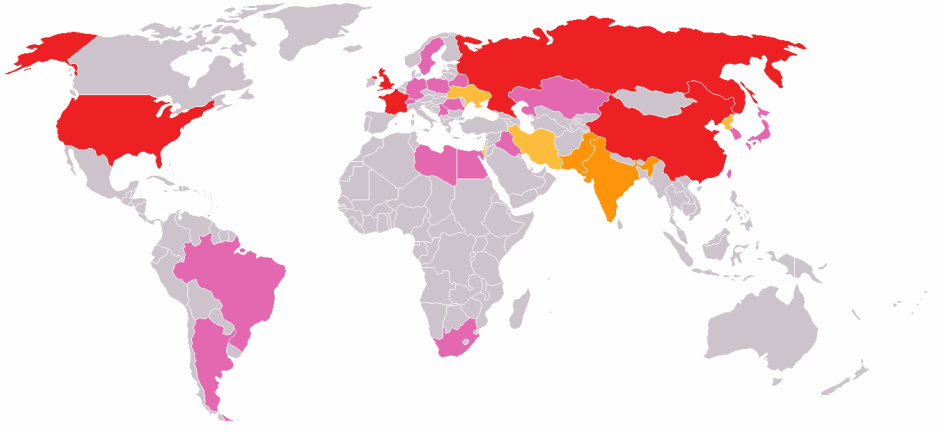

Nukleáris fegyverek a világon
Forrás: www.iaea.org

Vörös::	Az atomsorompó-szerződésben részes 5 atomhatalom (USA, Oroszország, Nagy Britannia, Franciaország, Kína)
Sötétnarancs:	Egyéb ismert atomhatalmak (India, Pakisztán).
Világos narancs:	Államok, amelyek gyaníthatóan birtokoltak /birtokolnak atomfegyvert illetve részt vesznek nukleáris fegyver előállítására irányuló programban (Izrael, Észak Korea, Irán, Ukrajna).
Bíbor:	Nukleáris potenciállal a múltban bíró és/vagy atomfegyver kutatási programokban valamikor érintett államok

Az atomsorompó-rendszer kialakulása és fejlődése

Az atomfegyverek megjelenésének első pillanatától sejteni lehetett, hogy különleges elrettentő képességük miatt szinte megállíthatatlan lesz elterjedésük. A második világháborút követően történtek próbálkozások a nemzetközi együttműködésre az atomtechnológiák tekintetében, a hidegháború kialakulása azonban megakadályozta, hogy ez hatékony és széleskörű keretek közt megvalósuljon. Ekkor leginkább a két tábor közti elrettentés volt a fő cél és különösen féltve őrizte valamennyi „klubtag" az atomtitkot (és persze árgus szemekkel figyelte a többiek nukleáris kísérleteit).

Az előremozdulás az 1962-es kubai rakétaválságot követően történt, amikor az Egyesült Államok és a Szovjetunió belátta, hogy a rendszer akkori formájában nem tartható fenn tovább. A nukleáris fegyverek nem vethetők be, hiszen meggondolatlan alkalmazásuk az egész világ pusztulását jelenthetné. Gyakorlatilag csak elrettentésként használhatók az ellenséges tábor megfélemlítésére. 1962-ben bebizonyosodott, hogy egyik tábor sem tud a másik fölé kerekedni – egyedül a bevetés jelenthetett volna további előrelépést. Ezt azonban egyik fél sem akarta megkockáztatni a beláthatatlan következmények miatt. Világosan látható volt, hogy a leszerelés illetve a miniatürizálás jelentheti az egyetlen megoldást ahhoz, hogy a nukleáris fegyverek továbbra is használhatók legyenek nemzetközi biztonságpolitikai célokra. Ebben mindkét nagyhatalom egyetértett.

Ez a felismerés vezetett végül a kérdésben az USA és a Szovjetunió közötti együttműködéshez. A nukleáris világkatasztrófa elkerülése érdekében készek voltak a kooperációra és tárgyalások indultak a nukleáris leszerelésről. Ez igazi áttörést jelentett a globális biztonság területén.

Kronologikus sorrendben elsőként a Washington és Moszkva között kialakított forró drótot kell megemlíteni, majd az 1963-as részleges atomcsend egyezményt[12]. 1964-re öt deklarált

[12] Először 3 állam által deklarált robbantási moratórium jött létre, maga a szerződés később született.

atomhatalom létezett a világon: USA, Szovjetunió, Franciaország, Nagy-Britannia, Kína. Szakértők azt jósolták, hogy két évtizeden belül a „nukleáris klub" tagjainak száma 20-30-ra fog nőni [13]. Hamarosan világossá vált, hogy a nukleáris technológia békés célú felhasználásának gyors terjedésével párhuzamosan szükséges egyfajta biztonsági rendszer kiépítése, az atomfegyverekkel való katonai célú visszaélések hatékony megakadályozására. Így jött létre az atomsorompó-szerződés 1968-ban, amelyet vitathatatlan eredményei mellett számos kritika ért és reformja ma egyre sürgetőbb kérdés.

Különösen a nukleáris fegyverek terjedésével párhuzamosan erősödött fel a nukleáris proliferáció ellenőrzésének kérdése. A nemzetközi közösség részéről is megmutatkozott egy határozott elvárás a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozására, illetve az atomtechnológiák terjedésének hatékony ellenőrzésére. Természetesen az erre vonatkozó biztosítékok, garanciák gyakorlati kidolgozására is. Ennek érdekében erőteljes nemzetközi konszenzus alakult ki és egy nemzetközi együttműködés körvonalazódott.

Ennek eredményeképp 1968. július 12-én az ENSZ Közgyűlés XXII. ülésszakán, 2373 (1968.) határozatával elfogadta az atomsorompó-szerződést[14], majd június 19-én a Biztonsági Tanács 255 (1968) határozatával megszavazta az angol, az amerikai és a szovjet kormány[15] külön-külön tett nyilatkozatát, amelynek értelmében szavatolják az atomfegyverrel nem rendelkező államok biztonságát az atomfegyver alkalmazásával való fenyegetés vagy zsarolás ellen.

A szerződés szerint az aláíró atomhatalmak kötelezték magukat, arra, hogy nem adnak át atomfegyvert vagy annak előállításához szükséges nukleáris technológiát. Vállalták, hogy nem segítenek, nem ösztönöznek egyetlen nukleáris fegyverrel nem rendelkező államot sem atomfegyver előállítására vagy megszerzésére. Az atomfegyverrel nem rendelkező csatlakozó államok pedig arra vállaltak kötelezettséget, hogy, hogy nem állítanak elő és nem fogadnak el másoktól atomfegyvert, valamint nem törekszenek nukleáris fegyver előállítására és nem fogadnak el segítséget atomfegyver előállításához. A szerződés betartásának ellenőrzésére egyezményt kötnek ennek ellenőrzéséről a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség

A nukleáris technológia elterjedésének ellenőrzésére vonatkozó igény még a katonai területen felmerülő problémákat megelőzően megfogalmazódott. Eredetileg az atomenergia alkalmazásának ellenőrzésére, a nukleáris technológia békés célú felhasználásának elterjedésének kontrolljára 1957-ben létrehozták a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséget (továbbiakban: NAÜ) [16] Eisenhower, amerikai elnök 1953-as „Atom a békéért" javaslata nyomán. A kubai rakétaválságot követően azonban a NAÜ az eredeti célkitűzéseken túl a nukleáris fegyverzetellenőrzés legfőbb szervezete lett.

Az atomsorompó-szerződés megkötésével a NAÜ a szabályok betartásának legfőbb ellenőrévé vált. A szervezet a részes államokkal kétoldalú ún. „biztosítéki" megállapodást köt a nukleáris tevékenység folyamatos ellenőrzésére a nukleáris energia békés felhasználásának biztosítására és a visszaélések megakadályozására a nemzetközi közösség biztonsága érdekében[17].

A részes tagállamok kötelesek beszámolni valamennyi olyan tevékenységről, amely nukleáris anyagot érint [18]. Reaktoraikban beépítve találhatók a NAÜ mérőműszerei és szakértői ellenőrizni jogosultak a működést.

---

[13] Perkovich, Cirincione, Gottemoeller, Wolfstahl, Mathews 2005
[14] www.un.org
[15] Franciaország és Kína mint atomhatalmak – 1992-ben csatlakoztak a szerződéshez.
[16] International Atomic Energy Agency (IAEA) – Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (NAÜ)
[17] www.iaea.org
[18] Jelenleg több mint 550 erőművet és több száz egyéb helyszínt ellenőriznek a NAÜ szakértői.

A NAÜ folyamatosan ellenőrzi, hogy az urándúsítás foka a polgári célú atomenergia előállításához szükséges határokon belül maradjon, és a nukleáris erőművekben gyártott plutónium finomítás foka ne érje el a bomba előállításához szükséges mértéket. Amennyiben bármely eltérést észlel a megengedett határértékektől, mint egy riadó rendszer, jelentést tesz elsőként a NAÜ kormányzótanácsának. A kormányzótanács – amennyiben a panaszt megalapozottnak ítéli, az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé utalhatja az esetet. Kizárólag a Biztonsági Tanács jogosult büntető intézkedések meghozatalára, szankciók alkalmazására.

A hagyományos biztosítékok rendszere a nukleáris tevékenységek bejelentését alapvetően feltételezte a tagok részéről. Elsőként Irak esetében, 1991-ben azonban szembesülni kellett azzal, hogy a bejelentett erőműveken kívül is történhet a megengedett mértéket meghaladó urándúsítás, amely így kívül esik a NAÜ ellenőrzési mechanizmusán.

Ezen hiányosság kiküszöbölésére 1997-ben kidolgozták az atomsorompó-szerződés kiegészítő jegyzőkönyvét [19]. Ennek értelmében a tagokat a nukleáris tevékenységgel kapcsolatos fokozottabb információszolgáltatásra kötelezték, valamint a szakértők jogot kaptak bármely, általuk gyanúsnak ítélt terület vizsgálatára, akár szúrópróbaszerűen is. A kiegészítő jegyzőkönyvet jelenleg 63 állam ratifikálta[20]. Látható tehát, hogy az erőfeszítések ellenére még a tagországok körében sem biztosított a teljes körű ellenőrzés.

Az atomsorompó-szerződés történetének és az ellenőrzés mechanizmusának, a NAÜ szerepének megismerését követően fontosnak tartom az atomsorompó-szerződés felülvizsgálati konferenciáinak áttekintését is a jelenleg kialakult válsághelyzet alaposabb megismeréséhez.

A felülvizsgálati konferenciák

A részes államok a szerződés 1970-es hatálybalépését követően ötévente felülvizsgálati konferencián tárgyalnak a nemzetközi biztonságpolitikai kérdésekről. Megvizsgálják a nukleáris technológiák elterjedésének legfőbb kérdéseit, az atomfegyver-ellenőrzés legfontosabb kihívásait, ajánlásokat tesznek a rendszer fejlesztésére.

Az 1975., az 1985. valamint a 2000. évi felülvizsgálati konferenciák záródokumentumát konszenzussal fogadták el a tagállamok. 1980-ban, 1990-ben, 1995-ban valamint 2005-ben azonban már nem sikerült elfogadni a záróokmányt. Ez nem csupán a tagállamok megnövekedett számának volt köszönhető. Sőt. Valójában a nemzetközi rendszer megváltozása, a hidegháborús időszak befejezése volt az, amely új korszakot eredményezett a szerződés tekintetében is. Felerősödött a nukleáris leszerelés kérdése a kétpólusú világrend, a fenyegetettség érzésének megszűnésével. Leginkább az atomfegyverrel nem rendelkező államok sérelmezték, hogy az „atomklub" tagjai a megváltozott körülmények ellenére sem tesznek gyakorlati lépéseket a teljes nukleáris leszerelés irányába.

Az 1995-ös felülvizsgálati konferencián határozatlan idejűre meghosszabbították az atomsorompó-szerződést és szavazás nélkül kerültek elfogadásra a záródokumentum határozatcsomagjai[21]. Ebben vitathatatlanul közrejátszott, hogy az Öböl háborút követően az Egyesült Államoknak sikerült alátámasztani az atomfenyegetettség realitását. A hidegháborút követően körvonalazódni látszott egy újfajta nukleáris veszély, amely megosztotta a teljes nukleáris leszerelés pártján álló országokat. Ellenkező hatást váltott ki a leszerelés kérdésében az, hogy a Szovjetunió felbomlása után az előzetesen atomfegyvert birtokló volt

[19] A kiegészítő jegyzőkönyvet a NAÜ Kormányzótanácsa 1997. május 16-án hagyta jóvá INFCIRC/540 sz. határozatával.
[20] www.iaea.org
[21] www.un.org, az atomsorompó-szerződés felülvizsgálati konferenciájának záródokumentuma, 1995. Határozatok: „Strengthening the review process for the Treaty", „Principles and objectives on nuclear non-proliferation and disarmamament", „Resolution on the Middle East"

tagköztársaságok sorra csatlakoztak a szerződéshez[22], mégpedig nukleáris fegyverzettel nem rendelkező államként.

2000-ben, a következő felülvizsgálati konferencia fő témája a Kiegészítő jegyzőkönyvben megfogalmazott, megerősített ellenőrzési mechanizmus- illetve a határozatlan idejűség hatásainak vizsgálata volt. A konferencia záródokumentuma megerősítette az atomsorompó-szerződés rendszerének központi szerepét a globális nukleáris együttműködésben és az atomfegyverek leszerelésében. Megerősítette, hogy a szerződéshez további államok – és itt Pakisztánra és Indiára gondoltak – csak nukleáris fegyverrel nem rendelkező államként csatlakozhatnak. A legnagyobb előrelépés és egyben a legvitatottabb kérdés az volt, hogy záródokumentumban [23] már néhány gyakorlati lépés is megfogalmazásra került az atomfegyverrel rendelkező államok tekintetében, a nemzetközi stabilitás biztosítása érdekében. Ez magában foglalta a nukleáris fegyverzetcsökkentést, a fegyverzetkapacitás átláthatóvá tételét a NAÜ számára, az unilaterális alapon történő, nem stratégiai nukleáris fegyverzetcsökkentést, valamint – talán a legfontosabb eredmény ez volt – a leszerelés konkrét számokban való meghatározásának szükségességét is lefektette az okmány.

A 2005-ös felülvizsgálati konferencia (2005. május 2–27.)

A 2005-ös felülvizsgálati konferenciát nagy várakozás előzte meg. Főként azért, hogy a 2000. évi konferencia záródokumentumának konszenzussal való elfogadásának sikerén felbuzdulva esély látszott a nukleáris leszerelés további előrehaladására. A fő célkitűzés ismételten a nukleáris fegyverkezés csökkentésének, illetve a leszerelés lépéseinek immár konkrét megfogalmazása volt.

A NAÜ igazgatója a sikeres tárgyalás érdekében hét lépésben fogalmazta meg a fő célkitűzéseket. Ezek között szerepelt öt év moratórium az uránium dúsító és plutónium elkülönítő üzemek létesítésében, a Kiegészítő jegyzőkönyv kiterjesztése az atomsorompó-szerződés valamennyi tagállamára, a Koreai-félsziget és a Közel Kelet néhány államában tapasztalható biztonsági deficit mielőbbi kiküszöbölését, valamint - és később ez bizonyult a leginkább kényes kérdésnek – az öt atomhatalom nukleáris leszerelésének mielőbbi felgyorsítását[24].

A várakozások ellenére a résztvevők hajlandósága a közös álláspont kialakítására igen csekélynek mutatkozott. Már az ügyrendi kérdésekben is szignifikáns nézetkülönbség mutatkozott az egyes országcsoportok között[25], amely a konferencia mintegy kétharmadát kitevő vitába torkollott csökkentve így az érdemi kérdésekben való megegyezés lehetőségét.

A nukleáris leszerelés kérdése is éles vitákat követően kudarcba fulladt. A tanácskozás egyik fő vitapontja a szerződés IV. cikkelyében megfogalmazott azon kitétel volt, amely szerint az atomfegyvert nem birtokló államoknak elidegeníthetetlen joguk van az atomenergia békés célú hasznosításához. Éles vitákat váltott ki az a javaslat is, hogy a katonai célra is felhasználható nukleáris technológiákat csak országok korlátozott csoportja számára tegyék hozzáférhetővé[26]. Az atomklub tagjai a növekvő terrorfenyegetettségre hivatkozva nem szorgalmazták a konkrét leszerelési lépések megfogalmazását és megindítását – habár elméletben természetesen nem vitatták hosszú távon a kérdés fontosságát.

[22] Fehéroroszország (1993.), Kazahsztán (1994.), Ukrajna (1994.)

[23] www.un.org, az atomsorompó-szerződés felülvizsgálati konferenciájának záródokumentuma, 2000.

[24] www.iaea.org

[25] Leginkább az el nem kötelezett államok, közel keleti államok és a nyugati államok csoportjai között volt jelentős az ellentét.

[26] A fenti két leginkább vitatott kérdés szorosan összefügg: egyrészt a békés technológiákat már minden részes állam megszerezte, aki akarta, másrészt ma már a békés célokra alkalmas dúsított urán további dúsításával el lehet jutni az atombomba előállításához szükséges anyaghoz.

Annak ellenére, hogy számos állam jelentős erőfeszítéseket tett a konferencia sikerességének biztosítása érdekében, a záródokumentumot nem sikerült elfogadni a tagállamokkal.

A kudarc fő okait a következőkben lehet összefoglalni.

1. Komoly különbségek mutatkoztak a Közel Keletre és Iránra vonatkozó 1995-ös határozat tekintetében.
2. A lényegi kérdésekben létrejövő konszenzus esélyét jelentősen csökkentette az ügyrendi kérdésekre fordított aránytalanul sok idő.
3. Reménytelen vállalkozásnak tűnt a 2000. évi záródokumentumban foglaltakon túlmutató leszerelési lépések elfogadtatása az időközben felmerült globális biztonsági kockázatok miatt.
4. A nukleáris fegyverzet-elterjedés veszélyének leginkább érintett területeiről megoszlott a tagállamok véleménye.

Az atomsorompó-rendszer számára legfőbb kihívást jelentő államok

Tekintsük át néhány állam nukleáris fegyverzet megszerzésére vonatkozó törekvéseit, előállítására vonatkozó tevékenységét annak illusztrálására, hogy a nemzetközi közösség fellépése korántsem következetes, egységesnek pedig egyáltalán nem nevezhető.

India 1974-ben végezte első nukleáris kísérleti robbantását, (Mosolygó Buddha teszt:). A nemzetközi közösség rosszallása ellenére további nukleáris kísérletek nyomán 1998-ban öt újabb sikeres robbantást hajtott végre az ország a „Shakti hadművelet" részeként. Ezek katonai célú robbantások voltak, és kifinomult termonukleáris technológia meglétét igazolták. Az ország világos biztonságpolitikai célkitűzései közé tartozik a regionális katonai dominancia biztosítása, Kína (a múltban) és Pakisztán (ma) elrettentése.

A fentiek alapján könnyen belátható, hogy a hidegháborús időszakban lehetetlen volt szankcionálni az atomsorompó egyezménnyel ellentétes nukleáris kísérleteket – hiszen azokat csak az ENSZ BT valamennyi állandó tagjának egyetértésével lehetett volna elfogadtatni. Ráadásul India nem is részese a szerződésnek. Ma pedig a nukleáris technológiák ellenőrizhetetlen proliferációjában nagy szerepet játszó Pakisztán ellensúlyozására kifejezetten hasznos egy ilyen szomszéd a nagyhatalmak számára.

Pakisztán esetében elmondható, hogy kifejezetten atomfegyver előállítási célzattal végzett nukleáris kísérleteket azzal a fő célkitűzéssel, hogy ellensúlyozza India atomkapacitását. Az ellenséges, feszült viszony a két ország 1947-es szétválása óta fennáll. 1998. áprilisában hosszú hatótávolságú nukleáris tesztet végzett az ország, amellyel akár a dél-indiai Madras városát is elérhette volna. Később Pakisztán bejelentette, hogy hat föld alatti robbantást hajtott végre a Chagai-hegységben. Ezzel ledolgozta stratégiai hátrányát Indiával szemben.

Megint nyilvánvaló a nemzetközi közösség reakciója. A hidegháború idején a Pakisztán szovjet támogatása miatt a már atomfegyverrel rendelkező India nem használhatta ki stratégiai előnyét. Később pedig Kína ellenérdekeltségét használta ki jól az ország. Az India iránti közös „óvatosság" hozzásegítette Pakisztánt az áhított nukleáris technológiához.

Izraellel kapcsolatban már az elején le kell szögezni, hogy soha nem erősítette meg és nem is tagadta, hogy nukleáris fegyverrel rendelkezik. Hivatalosan tehát feltételezéseken alapszik a nukleáris robbanófejek többszázas mennyiségére vonatkozó információ.

Az izraeli nukleáris bázis, a Negev Nukleáris Kutató Központ 10 kilométerre fekszik Dimonától. 1958-ban kezdődött a telepítése, francia segítséggel. Széles körben feltételezték az erőmű célja nukleáris fegyverek előállítása, és a védelmi szakemberek többsége sem zárta ki ennek lehetőségét. Az izraeli kormány azonban nem nyilatkozik az ügyben. 1986-ban az erőmű

volt technikusa információkat hozott napvilágra az izraeli atomkísérletekről. Szakértők arra következtettek, hogy Izrael birtokolja a világ hatodik legnagyobb atomfegyverkészletét, több száz nukleáris robbanófejjel rendelkezik.

Izrael a hidegháború idején az USA – kifejezett vagy hallgatólagos – támogatásával végezte nukleáris kísérleteit. Jelenleg pedig a növekvő terrorfenyegetettség okán mutat mérsékelt hajlandóságot a nemzetközi közösség az izraeli atomkísérletek elleni fellépésre.

A diktatorikus vezetésű, külvilágtól elzárt **Észak-Korea** helyzetének hatékony rendezése az egyik legnagyobb kihívás a nemzetközi közösség számára. Az ország nukleáris kutatásai 1955-ben, szovjet segítséggel kezdődtek meg. Ennek alapján 1964-ben Észak-Korea nukleáris kutatóközpontot épített Jongjbon mellett. Ezzel, valamint a Szovjetuniótól kapott kísérleti reaktorral, amelyet Pakcsong mellett helyeztek üzembe, önálló nukleáris kutatásokba kezdett[27]. A diktatórikus rendszer mindenképp atomfegyver megszerzésével kívánta biztosítani tekintélyét nemzetközi szinten. Ehhez először szövetségeseitől megszerezni a szükséges technológiát, majd később titokban saját fejlesztésekbe kezdett.

Az állam 1985-ben csatlakozott az atomsorompó-szerződést aláíró országokhoz és a Jongbjon melletti gázhűtéses reaktorát nemzetközi ellenőrzés alá helyezte. A NAÜ ellenőrei azonban már első ízben - 1992-ben - szabálytalanságokat tapasztaltak, amely aggodalmat keltett regionális és globális szinten, eloszlatva ezzel a nemzetközi közösség meglévő aggodalmát. Észak-Korea tagadta a vádakat, és nem engedélyezte nukleáris iparának további nemzetközi ellenőrzését. Különböző gazdasági szankciók következtében Észak-Korea bejelentette, hogy véglegesen kilép az atomsorompó-szerződésből, miután George Bush, amerikai elnök a „gonosz tengelyéhez" sorolta. Bár az állam 2005. január elején nyilvánosan bejelentette, hogy atomfegyverrel rendelkezik, nemrég sikeres hatoldalú tárgyalássorozat eredményeként megállapodás született arról, hogy Phenjan lemond valamennyi nukleáris programjáról, és mielőbb visszatér az atomsorompó-szerződéshez – olaj és más gazdasági segélyekért cserébe.

Észak-Korea esetében figyelhető meg első ízben a nemzetközi közösség együttműködése és a meg nem engedett nukleáris tevékenység szankcionálása. Lényeges kérdés az ország hatalmi berendezkedése, megbízhatósága. Ez felveti a nemzetközi közösség felelősségét és az esetleges kollektív fellépés lehetőségét. Érdekes az esetet abból a szempontból is megvizsgálni, hogy Észak-Korea volt az első ország, amely kilépett a szerződésből. Amennyiben nem történik megnyugtató megoldás az esetében, komoly aggodalomra adhat okot, ha más ország is él ezzel a lehetőséggel. Főként, ha azt szerződés segítségével korábban megszerzett nukleáris technológia birtokában teszi. Az Észak-Korei kérdésben azonban egy sajátos alku helyzet is felismehető

Irán 1970-ben írta alá az atomsorompó-egyezményt. Diplomáciai források szerint az 1979-es iszlám forradalmat megelőzően indult iráni nukleáris programnak mindig is része volt az atomfegyver előállítása. A NAÜ ellenőrei azonban csak 2003-ban bukkantak a szerződést megsértő, be nem jelentett nukleáris berendezésekre, például urán dúsításához szükséges centrifugákra bukkantak Iránban. A cáfolatok ellenére az Egyesült Államok azzal vádolja Teheránt, hogy nukleáris fegyver kidolgozásán fáradozik[28]. A NAÜ 2004. őszén úgy nyilatkozott, hogy Teherán semmilyen, általa bejelentett anyagot vagy berendezést nem használ nukleárisfegyver-program céljára[29].

Az iráni „atomkérdés" Washington egyik térségbeli szövetségese, Izrael miatt is rendkívül kényes. Izrael legfőbb nyugati szövetségesei egyre sürgetőbben követelik a NAÜ kormányzótanácsát az Iránt elítélő határozat meghozatalára, hogy az ENSZ BT határozata nyomán mielőbb szankcionálni lehessen az ellenőrizhetetlen és veszélyes nukleáris

[27] Ruichen 2005
[28] www.cia.gov
[29] De ugyanakkor azt is jelezte, nem zárhatja ki, hogy Irán titkos nukleáris tevékenységet folytat.

tevékenységet. Annál is inkább, mivel a közelmúltban radikálisabb erők kerültek hatalomra az arab országban. A nukleáris fegyverkísérletek Irán határozottan nem is tagadja, de nem is állítja. A jelenlegi ambivalens helyzet abból is ered, hogy Irán jelenleg a térség „szuper" hatalma kíván lenni, ez a felemás politika részben presztízsorientált.

Irak az 1960-as évektől határozottan törekedett nukleáris potenciál előállítására. Az 1970-es évek végén kifejezetten ezért hozták létre a Bagdad melletti Osirak erőművet, amelyet 1981-ben izraeli vadászgépek bombáztak le az Irak és Irán közötti háborúban.

Az Öböl háborút követő vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy az országban titkos atomfegyver program folyt, Irak tehát megsértette az atomsorompó-szerződésben vállalt kötelezettségeit. A szerződés megsértésének következtében a NAÜ kormányzótanácsa az ENSZ BT elé utalta az ügyet, amely határozatában kötelezte Irakot nukleáris fegyverkapacitásának teljes megsemmisítésére.

1998-tól Irak mindenfajta együttműködést megtagadott az ENSZ-szel, így a NAÜ szakértői is elhagyták az országot. Az ENSZ többszöri próbálkozása is kudarcba fulladt a helyzet rendezésére, az Amerikai Egyesült Államok – az időközben, 2001. szeptember 11-én bekövetkezett terrortámadás nyomán – úgy döntött, hogy a nemzetközi közösség biztonsága-, és a további terrortámadások elkerülése érdekében megelőző csapást mér Irakra. A katonai akció 2003. áprilisában kezdődött. A döntés jogszerűségét széles körben vitatták az államok. Különösen, mivel nukleáris fegyver előállítására vonatkozó kísérletek folytatását ezúttal nem sikerült bizonyítani[30].

A rendszer jelenlegi kihívásai

A leginkább szembetűnő probléma a rendszerben a kiváltságos néhány, atomfegyverrel rendelkező állam és a szerződésben részes többi ország eltérő jogosultságai és kötelezettségei között húzódó hatalmas különbségben gyökeredzik. Az öt atomhatalom nukleáris tevékenysége ugyanis gyakorlatilag következmények nélkül kivonható a NAÜ ellenőrzése alól.

Esetükben jól látható, hogy amennyiben bármiben nem tesznek eleget az atomsorompó-szerződés előírásainak, és esetleg még a NAÜ kormányzótanácsa is megalapozottnak tartja a szerződésszegést, majd az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé utalja az esetet, úgy saját maguk szankcionálását kellene megszavazniuk, hiszen az ENSZ BT vétójoggal rendelkező államainak köre pontosan megegyezik az atomklub országaival. Így arra a következtetésre juthatunk, hogy az atomsorompó-szerződés reformjának kérdése tulajdonképpen egy az egyben az ENSZ BT reformjának a kérdése (persze némi leegyszerűsítéssel élve).

Az atompotenciállal rendelkező tagállamok tehát a gyakorlatban következmények és ellenőrzés nélkül végezhetnek nukleáris tevékenységet. A többi részes állam azonban köteles hozzájárulni erőművei és egyéb nukleáris tevékenysége folyamatos ellenőrzéséhez, eltűrni a NAÜ mérőberendezéseit és ellenőreit. Ezért cserébe hozzájutnak a békés célú nukleáris technológiákhoz, amely gazdasági szempontból azért sok előnnyel jár.

Az Irak kapcsán előtérbe került probléma, amely a kiegészítő protokoll létrejöttéhez vezetett, azonban még mindig aktuális. Hiszen a fokozott bejelentési kötelezettség ellenére vajon nem játszható-e ki mégis a NAÜ ellenőrzési mechanizmusa. Főképp azon tagállamok esetében, akik nem csatlakoztak a megerősített garanciákat nyújtó kiegészítő jegyzőkönyvhöz. Vagy olyan országok tekintetében, akik bár részesei az atomsorompó egyezménynek, bizonytalan gazdasági, politikai berendezkedésűek. Ebben az esetben vajon kötelezhetőek-e a kiegészítő protokoll aláírására. Kérdés az is, hogy elfogadnak-e bármiféle kötelezettséget, amelyet olyan államok fogalmaznak meg számukra, akik nukleáris tevékenységüket ellenőrzés nélkül végzik.

[30] Deák 2005

Nyilvánvalóan hiteltelenné válik a rendszer, amennyiben a jelenlegi felépítését megőrizve további kötelezettségeket ró a tagállamokra – természetesen az atompotenciállal nem rendelkezőkre. Véleményem szerint ebben az esetben reálisan szembe kellene nézni az esetleges (akár tömeges) kilépés veszélyével. Különösen, amióta Észak-Korea viszonylag könnyen megtehette ezt a lépést[31].

A terrorfenyegetettséget is számításba kell természetesen venni. Erre a szerződés aláírásakor még nem kellett felkészülni, hiszen a jelenség sem létezett jelenlegi formájában. Nézzük például az atomsorompó-szerződésen kívül maradt, de nukleáris fegyverzettel rendelkező államokat. Hogyan lehet ellenőrizhetővé tenni ezekben az országokban a nukleáris tevékenységet, a technológia esetleges továbbadását? A jelenlegi rendszer szerint erre sajnos nincs hatékony mód.

Ebben a helyzetben viszont ténylegesen felmerül a kérdés, hogy nem jár-e több előnnyel (vagy kevesebb hátránnyal), több joggal (vagy kevesebb kötelezettséggel) a szerződésből való kívülmaradás. Megítélésem szerint ennek veszélye közelebbi realitás, mint gondolnánk. Hiszen ha alaposan megvizsgáljuk, az atomsorompó-szerződés által kínált előnyökhöz mára már valamennyi tagállam hozzájuthatott. Rendelkeznek a békés célú nukleáris technológiával. A tagság önmagában nem jelent védelmet az aktuális legjelentősebb nemzetközi kihívás, a terrorizmus ellen. Saját maguk viszont nem jogosultak nukleáris védelem kialakítására a szerződés szerint. Mivel meglátásom szerint – talán egyesek szerint túlzás ezt kijelenteni – ma a szerződésben részes államnak lenni kizárólag az atomklub tagjaként jelent kifejezetten előnyöket, ezáltal lényegében nem jelent vonzerőt a többi állam számára a rendszer.

Alapos reform nélkül jó eséllyel prognosztizálható egy erőteljes erózió a jelenlegi struktúrában. A sikeres reformhoz pedig egyfelől kikerülhetetlen egy olyan kollektív biztonsági rendszer felállítása, amelyet nem a kiváltságos néhány atomhatalom irányít, hanem a többiek is beleszólhatnak a döntéshozatalba. További lépésként kikerülhetetlen a nukleáris leszerelés kérdése is, amely véleményem szerint az egyedüli lehetőség a rendszer hiteles fennmaradásához. Ehhez viszont mielőbbi gyakorlati lépésekre van szükség. A leszerelés következtében keletkezett katonai deficitet kizárólag egy hatékony kollektív biztonsági struktúrával lehet ellensúlyozni. Ennek kidolgozásával legfőbb prioritásként kell foglalkozni a megfelelő nemzetközi fórumokon. Ez persze nehéz. Szinte lehetetlen. És valószínűleg némiképp idealisztikusnak tűnik.

Azt azonban semmiképp nem szabad elfelejteni, hogy a közelmúltban jól megfigyelhető az államok szuverenitásában a biztonsági dimenziók felerősödése. A nagyhatalmak saját védelmüket (és egyre inkább a globális védelmet is) saját katonai potenciáljuk megerősítésével látják biztosítottnak. Valószínűleg pont azért, mert a terrorizmus elterjedésének kezelésére nem sikerült kialakítani hatékony kollektív biztonsági rendszert. A nukleáris fegyverek ellenőrizhetetlen szervezetek vagy államok kezébe kerülésével szemben viszont a biztonság külön, államonkénti szavatolásának sikere csak illúzió.

Az egyedüli lehetőség a probléma hatékony kezelésére egy ütőképes nemzetközi együttműködés rendszerének részletes kidolgozása, amely az államok közti kölcsönös bizalmi viszonyt feltételez – de legalábbis hasonló jogokat és kötelezettségeket jelent a tagállamok számára.

[31] Molnár 2005

Konklúzió

Az atomsorompó rendszer áttekintését követően jól látható, hogy számos hiányossággal rendelkezik – amellett, hogy vitathatatlan érdemeket szerzett a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásában, korlátozásában.

Megkérdőjelezhetetlen eredménye, hogy némileg fékezte az atomhatalmak számának növekedését, az atomháború kockázatát azonban legfeljebb csökkentette, de nem szüntette meg, sőt, a terrorizmus agresszív terjedése új kihívásokat jelent. A NAÜ ellenőrzési mechanizmusának működése sem nevezhető hatékonynak a jelenlegi keretek közt.

Hathatós reformok nélkül valószínűsíthető a rendszer eróziójának bekövetkezése, mégpedig a közeli jövőben. Ennek beláthatatlan következményeit mielőbb fel kell ismernie a vezető atomhatalmaknak, ha el akarják kerülni azt, hogy a nukleáris tevékenység végleg ellenőrizhetetlenné váljon.

Kizárólag az atomfegyverrel rendelkező nagyhatalmak - az ENSZ BT állandó tagjaiként - rendelkeznek elegendő nemzetközi kényszerítő erővel ahhoz, hogy a rendszer reformját elindítsák és véghezvigyék. Ehhez persze saját jelenlegi kiváltságaik egy részét fel kell adniuk. A kollektív együttműködésen alapuló biztonsági rendszer kidolgozása azonban a nemzetközi közösség valamennyi államának vitathatatlan érdeke. Ehhez hosszú távon radikális és teljes nukleáris leszerelésen keresztül vezet az út. Az ügy támogatottsága egyébként már évek óta növekszik a nagyhatalmak társadalmában is,[32] a közvélemény szerint mielőbb kívánatos lenne elkezdeni a gyakorlatban is az atomfegyverek számának radikális csökkentését.

Felhasznált irodalom

1. Deák 2005 - Interjú Deák Péterrel, Magyar Rádió, 2005. május 31., http://www.radio.hu
2. Diehl, Moltz 2005 - Sarah J. Diehl, James Clay Moltz: Nuclear Weapons and Nonproliferation, CNS, 2005, http://carnegieendowment.org/publications
3. Epstein 1999 - William Epstein: Atomsorompó vagy leszerelés, előadás Pugwash Szemináriumon Obnyinszkban, 1999, Fizikai Szemle, 1999/9. p 330, http://kfki.hu/fszemle/archivum/fsz9909/epstein
4. Molnár 2005 - Interjú Molnár László nagykövettel, HVG, 2005. május 25., http://www.hvg.hu
5. Perkovich, Ciricone, Gottemoeller, Wolfstahl, Matthews 2005 - George Perkovich, Joseph Cirincione, Rose Gottemoeller, Jon Wolfstahl, Jessica Mathews: Universal compliance: A strategy for nuclear security, Carnegie Endowment, 2005, http://carnegieendowment.org/publications
6. Ruichen 2005 - Zhu Ruichen: Az észak-koreai atomfegyverkezésről, http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005
7. U.S.-Russian Cooperation 2005 - Strengthening U.S.-Russian Cooperation on Nuclear Nonproliferation – Russian Academy of Sciences, The National Academies Press, Washington D.C., 2005, http://book.nap/edu/books
8. Wolfstahl, Chuen, Daughrty 2001 - John Wolfsthal, Christina-Astrid Chuen, Emily Ewell Daughrty: Nuclear Status Report: Nuclear Weapons, Fissile Material, Export Controls in the FSU, Monterey Institute of International Studies, 2001, http://carnegieendowment.org/publications
9. Carnegie Endowment for International Peace http://www.carnegieendowment.org
10. Central Intelligence Agency http://www.cia.gov
11. The International Atomic Energy Agency http://www.iaea.org
12. The United Nations http://www.un.org
13. U.S. Department of State http://www.state.gov

[32] Epstein 1999

Abstract

Arguable past - insecure future
The challenges of the non-proliferation system

37 years ago the nuclear weapon states initiated to sign an international treaty to avert the proliferation of nuclear weapons and to check the nuclear technology over the world in order to strengthen the global security. Since then the international security situation has changed considerably; the cold war has terminated, new states has become nuclear weapon owners, and new global threats has appeared. Due to all these the current system had to face serious challenges. Probably the non-proliferation system unavoidably needs to be reformed to be able to handle the global nuclear threat more effectively. The article gives a historical review of the nuclear proliferation situation, describes the most important accomplishments of the overview conferences. Finally, considering the main problems and risks, emphasizes that an effective and successful reform can be achieved exclusively with the common will of each nuclear weapon states. According to the author the global security can only be better guaranteed if the "nuclear-club" is ready to risk their own one with disarmament and if an effective nuclear control system is developed.